

گزارش جلسات برگزار شده توسط گروه‌های علمی فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران

گروه علمی: ارتقای سلامت

تاریخ برگزاری جلسه: ۱۴۰۴/۰۶/۲۶

موضوع جلسه: راهبردهای ارتقای سلامت دانش‌آموزان و دانشجویان در حین و پس از بحران

تهیه کننده: دکتر محمدحسین تقدیسی

اعضای حاضر در جلسه (حضور، مجازی)

دکتر کامران باقری لنکرانی؛ دکتر لیلا آزادبخت؛ دکتر محمدحسین تقدیسی؛ دکتر فاطمه رخشانی؛ دکتر عبدالرحمن رستمیان؛ دکتر علی رمضانخانی؛ دکتر علیرضا مصداقی‌نیا؛ دکتر حسین ملک‌افضلی؛ دکتر عباس استادتقی‌زاده؛ دکتر حمید الله‌وردی‌پور؛ دکتر امید براتی؛ دکتر مریم خیام‌زاده؛ دکتر رضا سعیدی؛ دکتر هرمز سنایی‌نسب؛ دکتر داود شجاعی‌زاده؛ دکتر محمدعلی کیانی؛ دکتر عباس متولیان؛ دکتر اسدالله رجب؛ دکتر پیام روشنفکر؛ دکتر حمید عمادی؛ دکتر شهرام رفیعی‌فر؛ دکتر حسن یعقوب‌نیا؛ دکتر طناز مهری؛ دکتر سید سادات ابراهیمی؛ دکتر وحید ایمانی؛ دکتر سپیده رضاپور؛ دکتر مریم صابر

خلاصه موضوعات مطرح شده در جلسه:

۱. خسارات پنهان: سلامت روانی و اجتماعی دانش‌آموزان در بحران

بحران‌ها، به‌ویژه درگیری‌هایی مانند جنگ دوازده‌روزه اخیر، خسارات و تلفات پنهانی در بُعد روانی و اجتماعی به جای می‌گذارند که معمولاً کمتر مورد توجه قرار می‌گیرند. تلاش دشمنان بر این است که وضعیت "نه جنگ، نه صلح" را ادامه دهند. این حالت تعلیق، ابهام و عدم قطعیت نسبت به آینده، عوارض مهمی دارد که بخش عمده آن به مسائل روانی و اجتماعی سیستم آموزشی برمی‌گردد.

آمارها نشان می‌دهد که حتی در شرایط غیرجنگ، جامعه در حال گذار ما با مشکلات روانی مواجه است؛ به عنوان مثال، در سال ۱۴۰۱ شیوع افسردگی در دانش‌آموزان ۱۶ درصد و اضطراب ۲۰ درصد بوده که تجربه دوران پساجنگ به طور طبیعی این آمار را افزایش می‌دهد. در بحران‌هایی نظیر جنگ لبنان یا اوکراین اضطراب شدید، فشار روانی و بیماری‌های متعددی را برای کودکان به وجود آورده است. به همین دلیل، یکی از مهم‌ترین اقدامات اولیه، جدی گرفتن بحث «مراقبت روان‌شناختی اولیه (Primary Psychiatric First Aid)» است.

۲. آموخته‌های جهانی: از تاب‌آوری دانمارکی تا تجربه کشورهای در حال جنگ

همان‌طور که امیرالمؤمنین علی (ع) فرموده‌اند: «ثَمَرَةُ التَّجَرِبَةِ حُسْنُ الْاِخْتِيَارِ» (ثمره تجربه، گزینش نیکو و انتخاب درست است)، ما باید از تجارب بحرانی درس بگیریم و در جهت ارتقای سلامت جامعه به کار بندیم.

سازمان‌های بین‌المللی مانند WHO و UNICEF مدل سه‌لایه‌ای را برای مقابله با بحران پیشنهاد کرده‌اند که شامل: ۱. پیشگیری و آمادگی، ۲. مداخله، و ۳. توانمندسازی است. کشورهای توسعه‌یافته موضوع بحران را به صورت یکپارچه وارد فرآیند آموزش کرده‌اند (مدارس ارتقادهنده سلامت).

مدل دانمارکی: هدف اصلی این مدل توانمندسازی دانش‌آموزان برای انجام رفتارهای مناسب در ارتباط با زندگی و ایجاد تغییر در شرایط زندگی آنان است.

تجربه کشور اشغال‌گر قدس اسرائیل (با وجود دشمنی): با وجود اینکه اسرائیل سال‌هاست درگیر جنگ است، تجربیات مدون و اجرایی در زمینه تاب‌آوری مدرسه‌ای پس از جنگ دارد که قابل درس‌آموزی است.

- برنامه‌های تاب‌آوری پس از بحران در مدارس که با همکاری یونیسف و تأیید بین‌المللی تدوین شده است.
- تمرین‌های مداوم بقا در مدارس
- مطالعات نشان داده‌اند که مداخلات آموزشی در مدارس توانسته است علائم PTSD را در کودکان و جوانان کاهش دهد.
- پس از بحران، «پورتال آنلاین ناتال» وزارت بهداشت و جلسات سلامت روان فوری و همچنین برنامه‌های بلندمدت تاب‌آوری توانست میزان افسردگی را کاهش دهد.

۳. راهبردهای ملی: آمادگی و توانمندسازی سیستم آموزشی کشور

در گروه ارتقای سلامت فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران بر «ضرورت اقدام فوری» و هماهنگ وزارت آموزش و پرورش، هلال احمر و وزارت بهداشت برای توانمندسازی دانش‌آموزان در برابر بحران‌های روانی، اجتماعی و سلامت ناشی از جنگ و بی‌ثباتی تأکید گردید.

برنامه‌های کلیدی نهادهای داخلی:

۱. آموزش و پرورش (نظام مراقبت اجتماعی دانش‌آموزان - نماد): این وزارتخانه چهار سناریوی بازگشایی (سفید/عادی، آماده‌باش، بحران کامل، و حتی جنگ پیش از سال تحصیلی) را تدوین و ابلاغ کرده است. برنامه محوری «نماد» معلمان را به عنوان خط مقدم مراقبت آموزش داده تا در مرحله اول نشانه‌ها را تشخیص دهند و مداخلات اولیه را انجام دهند. در ایام بحران، خط ملی ۱۵۷۰ (با حضور ۴۰۰ متخصص) پاسخگوی تماس‌های مردم و دانش‌آموزان بود.
۲. وزارت علوم (دانشگاه‌ها): در طول بحران، طرح «احوال‌پرس» در ۱۱۰ دانشگاه اجرا شد و مرکز مشاوره وزارت علوم با خانواده‌ها و دانشجویان در آستانه امتحانات تماس برقرار کرد. فعالیت‌های هنری و فرهنگی در دانشگاه‌ها نیز در این دوران ارزشمند بود و پیام ایستادگی و امید را به جامعه منتقل کرد.

۳. هلال احمر: برنامه «دادرس» (دانش‌آموز آماده در روزهای سخت) هر سال برای ۳۰۰,۰۰۰ دانش‌آموز مقطع متوسطه اول اجرا می‌شود و به آموزش‌های امدادی و تخلیه اضطراری می‌پردازد. این برنامه کاملاً با استقبال دانش‌آموزان همراه بوده است.

۴. تغییر رویکرد در مدیریت ترس: رویکرد قدیمی «شجاع باش و ترس» باید تغییر کند؛ باید به مردم و دانش‌آموزان اجازه داده شود تا «ترس خود را بیان کنند» بدون اینکه خجالت بکشند یا مورد قضاوت قرار گیرند.
۵. پیشنهادات عملیاتی: انسجام و پیوند نهادهای حمایتی؛ بسیاری از اقدامات ارزشمند انجام شده پراکنده هستند و اگر هماهنگ شوند، هم‌افزایی بزرگی به وجود خواهد آمد.

نتیجه‌گیری

بحران‌ها و جنگ‌ها، سلامت روانی و اجتماعی دانش‌آموزان و دانشجویان را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهند و «خسارات پنهان» به جای می‌گذارند. راهکار اساسی مقابله با این چالش‌ها، «افزایش تاب‌آوری» است؛ تاب‌آوری به معنای: "قوی بودن در ادامه دادن به کارهای درست در شرایط نادرست." دستیابی به این هدف مستلزم انسجام ملی و حکمرانی صحیح است. اگر تلاش‌های پراکنده وزارت‌خانه‌ها و سازمان‌ها (مانند آموزش و پرورش، علوم، بهداشت و هلال احمر) از طریق تشکیل «ستاد ملی آموزش در بحران» هماهنگ شوند، می‌توان از تجربیات جهانی و داخلی (پیشگیری، آمادگی، مداخله و توانمندسازی) بهره برد تا سیستم آموزشی نه تنها در برابر جنگ، بلکه در برابر همه ناگواری‌ها مقاوم شود. در نهایت، باید این موضوع را نه یک مسئله موسمی، بلکه فرصتی برای ارتقای دائمی تاب‌آوری جامعه علمی تلقی کرد و از ظرفیت‌های مدنی و مردمی همچون هلال احمر (طرح دادرس) و برنامه‌های فرهنگی و هنری برای تقویت تاب‌آوری بهره برد. کمبود هماهنگی میان دستگاه‌ها، یک چالش اساسی است.

توصیه‌های مطرح شده:

پیشنهادهای راهبردی کلیدی:

۱. تشکیل ستاد ملی: تشکیل «ستاد ملی آموزش در بحران در مدارس و دانشگاه‌ها» با محوریت وزارت آموزش و پرورش و وزارت علوم، و مشارکت وزارت بهداشت، هلال احمر و فرهنگستان علوم پزشکی ضروری است.
۲. گنجاندن سلامت روان در برنامه‌های درسی: آموزش بحران و سلامت روان باید در برنامه فوق و درون‌درسی مدارس، برای تمامی مقاطع تحصیلی گنجانده شود.
۳. توانمندسازی معلمان و مربیان: معلمان و مربیان باید با برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای مدیریت کلاس در شرایط بحرانی توانمند شوند.
۴. شبکه مدارس تاب‌آور: ایجاد شبکه مدارس تاب‌آور و تشکیل گروه‌های «یارگران سلامت» در هر کلاس و بهره‌گیری از رابطین بهداشتی توصیه می‌شود.
۵. مشارکت خانواده‌ها: برگزاری نشست‌های آموزشی برای والدین درباره حمایت روانی از فرزندان در شرایط بحران و توزیع راهنماهای آموزشی (چاپی و دیجیتال) تأکید شده است.
۶. استفاده از ظرفیت‌های مدنی: پیوند آموزش رسمی با نهادهای مذهبی و مدنی (مانند هلال احمر، مساجد و شهرداری) و اجرای برنامه‌های فرهنگی و هنری با محوریت تاب‌آوری.

۷. تبلیغ و رسانه مهندسی شده: طراحی نظام تبلیغی و رسانه‌ای برای آگاهی و حساس‌سازی دانش‌آموزان در برابر آسیب‌های اجتماعی، با تمرکز بر رسانه‌های چندرسانه‌ای (پادکست و فیلم) به جای صرفاً متن مکتوب.

۸. استناد به شواهد: عملیات‌ها باید فرایندمحور و مبتنی بر شواهد (Evidence-Based) باشد تا اطمینان حاصل شود که اقدامات انجام شده تأثیر مطلوبی دارند.

رئوس نتایج مذاکرات در جلسه:

➤ مقرر گردید سند سیاستی تحت عنوان «طراحی چارچوب جامع ارتقای تاب‌آوری روانی-اجتماعی در سیستم آموزشی ایران در شرایط پسابحران» تدوین گردد و فرهنگستان نسبت به ارائه این رهنمودها به ارگان‌های اجرائی اقدام کند.